

LIETUVA–LENKIJA–ŠVEDIJA:
Europos dinastinės jungtys ir
istoriniai-kultūriniai ryšiai

LITHUANIA–POLAND–SWEDEN:
European Dynastic Unions and
Historical-Cultural Ties

SUDARYTOJAI / COMPILED BY
Eugenijus Saviščevas, Marijus Uzorka

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

Vilnius 2014

UDK 327(474.5:438:485)(091)

Li-147

LIETUVOS DIDŽIŲJŲ KUNIGAİKŠČIŲ RŪMŲ STUDIJOS, XXI TOMAS
STUDIES OF THE PALACE OF THE GRAND DUKES OF LITHUANIA, VOLUME XXI

Lietuvos
mokslo
taryba

Knygos parengimą ir išleidimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-15)

SUDARYTOJAI / COMPILED BY
Eugenijus Savišcevas, Marijus Uzorka

RECENZENTAI / REVIEWED BY
dr. Liudas Jovaiša, prof. dr. Zigmantas Kiaupa

VERTĖJAI / TRANSLATED BY
Vyturys Jarutis, Piotr Krasnowolski, Albina Strunga, Dovilė Troskovaite

REDAKTORIAI / COPY-EDITED BY
Ramūnas Kondratas, Indrė Makauskaitė

RODYKLIŲ SUDARYTOJA / INDEXES MADE BY
Lirija Steponavičienė

FOTOGRAFAI / PHOTOS BY
Vytautas Abramauskas, Krzysztof J. Czyżewski, Anders Damberg, Adam Engelman, Annika Franzon, Ignacy Jakubczyk, Dariusz Kołakowski, Jerzy Langda, Hervé Lewandowski, Stanisław Michta, Göran Mörner, Emre Olgun, Andrzej Ring, Lech Sandzewicz, Zofia Tomaszewska, Adam Wierzba, Marek Wrede, Jacek Żukowski

VIRŠELYJE / ON THE COVER
Žygimanto Vazos laikų trimito vėliava, fragmentas, XVII a. pr.
Trumpet flag from the reign of Sigismund Vasa, detail, early 17th c.

© Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014

ISSN 2351-7107

ISBN 978-609-8061-31-4

Mokslinių straipsnių rinkinys, parengtas tarptautinės konferencijos
Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai,
skirtos Jono Vazos ir Kotrynos Jogailaitės vestuvių 450 metų sukakčiai
(1562–2012) ir vykusios 2012 m. spalio 4–5 d. Nacionaliniame muziejuje
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose, pranešimų pagrindu

A collection of scholarly articles based on papers read at the International Conference
Lithuania–Poland–Sweden: European Dynastic Unions and Historical-Cultural Ties,
which was dedicated to the 450th anniversary of wedding of John Vasa and
Catherine Jagiellon (1562–2012), and which took place on 4–5 October 2012 at
National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

KONFERENCIJOS ORGANIZATORIAI / CONFERENCE ORGANIZERS

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai /
National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History

Vilniaus universitetas / Vilnius University

KONFERENCIJOS PARTNERIS / CONFERENCE ORGANIZING PARTNER

Lenkijos institutas Vilniuje / Polish Institute in Vilnius

KONFERENCIJOS RĖMĖJAI / CONFERENCE SPONSORS

Lietuvos mokslo taryba / Research Council of Lithuania

Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos /
Department of Cultural Heritage under the Ministry of Culture

Švedijos ambasada Vilniuje / Embassy of Sweden in Vilnius

Vokietijos ambasada Vilniuje / Embassy of Germany in Vilnius

AB „Lietuvos dujos“ / AB “Lietuvos dujos”

Edmundas Rimša

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Vazų heraldikos atspindžiai Lietuvos viešajame gyvenime

Paprastai, kai kalbame apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinę heraldiką, pirmiausia, be Lietuvos Raitelio, prisimename Dvigubą kryžių ir Gediminaičių stulpus. Iš tikrųjų šie simboliai, kol kraštą valdė Gedimino palikuonys, vyravo valstybės viešajame gyvenime. Vėliau, pradėjus rinkti kitataučius valdovus, senoji valstybinė heraldika buvo papildyta naujais simboliais. Jau pirmasis prancūzas Henrikas Valua 1574 m., Krokuvoje išbuvęs vos kelis mėnesius, į Lietuvos valstybinę heraldiką atnešė Valua dinastijos heraldines lelijas (pranc. *fleur de lis*) ir Medičių rutulius, arba monetas (pranc. *tourteaux ou besants*)¹, taip pat, kaip Prancūzijos sosto įpėdinis dofinas, mėlyną delfiną². Šiame kontekste daug kukliau atrodė vengras Steponas Batoras su giminės herbe vaizduotais drakono (vilko) dantimis³.

Mus šiuo atveju labiausiai domina iš Švedijos kilusi Vazų dinastija. Ji turėjo Jogailaičių kraujo ir apie 80 metų (1587–1668) valdė Lenkijos Karalystę bei Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Be to, kai 1592 m. pabaigoje mirė pirmojo iš Vazų Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto tėvas Švedijos karalius Jonas III Vaza, Žygimantas, kaip vienintelis sosto įpėdinis, 1594 m. vasario 19 d. Upsalos katedroje su žmona buvo vainikuotas Švedijos karaliumi. Išvykdamas iš šalies į Lenkiją, jis savo vietininku Švedijoje paliko dėdę kunigaikštį Karolį. Šiam pavyko įžiebt religinius nesutarimus ir 1599 m. nuversti kataliką Žygimantą nuo sosto, tiesa, Švedijos karūna buvo pasiūlyta Žygimanto keturmečiam sūnui Vladislovui, jei jis bus auklėjamas Švedijoje kaip protestantas⁴. Šie įvykiai sukėlė karą dėl švedų sosto tarp Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos, jis truko net iki 1660 m., kai buvo pasirašyta Olyvos taika. Kariauta ne tik ginklais, bet ir politinėmis bei ideologinėmis priemonėmis. Dėl šių aplinkybių Lietuvos ir Lenkijos heral-

1 Tris lelijas randame Henriko Valua laikų Lietuvos mažajame antspaude pavaizduotame raitelio skyde (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), f. 16–16, l. 3); o didžiąjame antspaude – ir lelijas, ir Medičių rutulius herbų žiedo, juosiančio valstybės herbą, viršuje (*ibid.*, f. 16–25, l. 1). Jo tėvas, Prancūzijos karalius Henrikas II, buvo vedęs Kotryną Mediči; Grote H. *Stammtafeln*, Leipzig, 1877; 1984, S. 306–307, Taf. 231; Louda J., Maclagan M. *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 2002, tabl. 64. Medičių giminės herbe auksiniame lauke vaizduojami šeši rutuliai (monetos): penki apatiniai – raudoni, o šeštasis viršuje – mėlynas su trimis auksinėmis lelijomis. Trys lelijos į herbą atkeliavo iš Prancūzijos ir buvo lyg karaliaus Liudviko XII (1498–1515) malonės Medičių giminei ženklas. Apie Prancūzijos ir Medičių heraldiką žr.: Santi-Mazzini G. *Araldika. Storia, linguaggio, simboli e significati dei blasoni e delle armi*, Milano, 2003, p. 268; Pastoureaux M. *Figures de l'héraldique*, Paris, 2007, p. 98–101.

2 Heraldinės lelijos ir delfinai buvo pavaizduoti 1575 m. Georgo Brauno (Georg Braun) didžiųjų pasaulio miestų atlase virš Gardino miesto panoramos; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 226–227.

3 Jas galima rasti Lietuvos valstybės mažajame ir antrajame didžiąjame antspaude, Veliuonos miesto heraldikoje ir kai kuriuose kituose paminkluose. Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, Kraków, 1919, s. 36–37, nr 69, 70, tabl. XVIII, 70; Rimša E. „Stepono Batoro Lietuvos didieji antspaudai ir jų atsiradimo aplinkybės“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2001/2*, Vilnius, 2002, p. 225–228 ir įklia; idem, „Karpis su vilko dantimis Veliuonos heraldikoje“, in: *Veltuona*, sud. V. Girininkienė, P. Kriškūnas, I. Seliukaitė, Vilnius, 2001, p. 131–132, 135.

4 Išsamiau apie tai žr. Wisner H. *Zygmunt III Waza*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1991, s. 64–81 ir kt.

1541 m. Švedijos karalystės herbas

The coat of arms of the Kingdom of Sweden in 1541

dikoje atsirado ne tik Vazų giminės (dinastijos), bet ir kitų Švedijos karalystės simbolių, taip pat švediškų titulų Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių titule. Kadangi visko aprėpti neįmanoma, daugiausia dėmesio skirsime Vazų atneštai švediškai heraldikai bei jos paplitimui pirmiausia svarbiausiose valstybės ir Vazų dinastijos reprezentavimo objektuose Lietuvoje.

Dabartiniame Švedijos karališkajame herbe, jei nepaisysime nuo XIX a. pradžios valdančių Bernadotų (Bernadotte) heraldikos keturlaikio skydo širdyje, rasime net tris heraldinius elementus, kurie funkcionavo mus dominančiu laikotarpiu. Pirmieji du, Švedijos Trys karūnos⁵ ir Folkungų (Folkunger) Liūtas⁶, Švedijos karališkojoje heraldikoje atsirado dar

5 Trys auksinės karūnos mėlyname lauke atsirado XIII a. pabaigoje. Iš pradžių, kaip rodo Švedijos karaliaus Valdemaro I nedideli 1267–1286 m. antspaudai, vaizduotos dvi karūnos viena virš kitos; Fleetwood H. *Svenska medeltida kungasigill*, bd. 1, Stockholm, 1936, s. 48–49, fig. 52. Švedijos karaliaus Magnuso III (1275–1290) antspauduose trys karūnos išdėliotos aplink Folkungų herbą: viena virš skydo ir dvi jo šonuose; *ibid.*, s. 55–58, fig. 55, 57, 59, 61, 63, 65. Bene pirmasis tris karūnas skyde, sprendžiant iš nedidelių 1364–1368 m. herbinių antspaudų, pavaizdavo švedų ir gotų karalius Albrechtas Meklenburgietis; Fleetwood H. *Svenska medeltida kungasigill*, bd. 2, Stockholm, 1942, s. 60–65, fig. 55; Nevéus C., Heim S., Westling Karlsson L. *Medeltida småkonst. Sigill i Rikssarkivet*, Jyväskylä, 1997, s. 50.

6 Mėlyname skyde su trimis sidabriniais kairiaisias kaspinėliais vaizduojamas auksinis liūtas. Jis į Švedijos karališkąją heraldiką atkeliavo su Folkungų dinastija, Švediją ji valdė daugiau nei 100 metų (1250–1364), žr.: Louda J., Maclagan M. *Lines of Succession*, tabl. 27, 28; Nevéus C., de Wærn B. J. *Ny svensk vapenbok*, Stockholm, 1992, s. 187. Bene pirmasis šį liūtą dar XII ir XIII a. sandūroje turėjo Švedijos jarlas, arba kunigaikštis, Birgeris; Fleetwood H. *Svenska medeltida kungasigill*, bd. 3, Stockholm, 1947, s. 13–16, fig. 2.

XIII a. antroje pusėje, o trečiasis – Vazų Javų pėdas, vaza (lenk. *snopek*, šved. *vase*) – XVI a. pirmoje pusėje, kai Švediją 1523 m. pradėjo valdyti Vazos⁷.

Pirmiausia apie Vazų giminės (dinastijos) herbą – auksinį Javų pėdą (vėliau – Vazą), uždėtą ant įžambiai iš dešinės į mėlyną, baltą ir raudoną laukus padalyto skydo. Tokių herbų naudojimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės heraldikoje nėra naujiena. Jie žinomi nuo Vytauto laikų, kai šis, 1392 m. tapęs Jogailos vietininku Lietuvoje, netrukus raitelio skyde ėmė vaizduoti tada dar savo asmeninį ženklą – XVI a. jis buvo pramintas Stulpais (*Columny*), o dabar paprastai vadinamas Gediminaičių stulpais⁸. Paskutinis Jogailaičių palikuonis Žygimantas Augustas, siekdamas parodyti, kad jis yra šios dinastijos atstovas, raitelio skyde vaizdavo Dvigubą kryžių⁹. Būtent dinastine prasme Henrikas Valua valstybės mažajame antspaude raitelio skyde vietoj Dvigubo kryžiaus pavaizdavo tris heraldines lelijas, o Steponas Batoras – savo giminės drakono (vilko) dantis. Dėl to nieko nestebina, kad ir Žygimantas Vaza, tapęs Lietuvos ir Lenkijos valdovu, abiejų kraštų heraldiką papildė atsineštu Vazų Javų pėdu (vaza), kuris rodė jį esant Vazų dinastijos atstovą.

Tiesa, jo pirmasis pasirodymas Lietuvoje nebuvo sklandus. Mirus Steponui Batorui, naujo karaliaus rinkimai komplikavosi. Net pati Lenkijos visuomenė pasidalijo į dvi priešiškas stovyklas. Viena, vadovaujama Jono Zamoiskio (Jan Zamoyski), 1587 m. rugpjūčio 19 d. Lenkijos karaliumi išrinko Švedijos karalaitį Žygimantą, kita, Zborovskių partija, rugpjūčio 22 d. – didįjį kunigaikštį Maksimilianą Habsburgą. Lietuviai, kadangi tai buvo padaryta jiems nedalyvaujant ir prieštaravo Liublino unijai, šiuos rinkimus ignoravo ir iš pradžių protegavo savo kandidatą – Maskvos kunigaikštį Fiodorą Ivanovičių¹⁰. Jie neatvyko net į gruodžio 27 d. Žygimanto Vazos karūnavimo iškilmes. Lietuvos delegacija Krokuvėje pasirodė tik 1588 m. sausio 8 d. ir neskubėdama pradėjo derybas su karaliumi dėl jo rinkimų pripažinimo. Tik sausio 27 d., gavus Žygimanto Vazos priesaiką dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisių ir laisvių patvirtinimo, Vilniaus vaivada Jonas Hlebavičius valstybės vardu prisiekė Žygimantui, o pakancleris Leonas Sapiega paskelbė jį esant išrinktu Lietuvos valdovu. Iš to laiko išliko du Lietuvos mažieji antspaudai su naujojo valdovo titulu: SIGISMVNDVS III DEI GRATIA REX POLONIE MA-

7 Nevés C., de Wærn B. J. *Ny svensk vapenbok*, s. 12–14. Ketvirčiuoto skydo pirmame ir ketvirtame laukuose Švedijos Tris karūnas, antrame ir trečiame – Folkungų Liūtus, o skydo širdyje – giminės herbą pirmasis nedideliuose herbiniuose 1448–1449 m. antspaudoose pavaizdavo švedų ir gotų karalius Karolis VIII; Fleetwood H. *Svenska medeltida kungasigill*, bd. 2, s. 88–91, fig. 70. Tokį patį herbą, tik su Vazų Javų pėdu širdyje, randame būsimosios Vazų dinastijos pradininko, Švedijos karaliaus Gustavo Eriksono 1527 m. herbiniame antspaude; Nevés C., Heim S., Westling Karlsson L. *Medeltida småkonst*, s. 53, 67. Dinastijos vardas galutinai susiformavo XVI a. antroje pusėje. Vieni mano, kad jis kilo nuo Vazų valdos netoli Upsalos, kiti – kad iš herbo figūros, švediškai vadintos *vase* ir iš pradžių nieko bendro neturėjusios su tikra vaza; *Słownik dynastii Europy*, pod red. J. Dobosza i M. Serwańskiego, Poznań, 1999, s. 434. Prisiminkime Anglijos Plantagenetų dinastiją, kuriai vardą davė herbo vaizdinis devizas – prožirnio (*Planta genista*) šakelė, žr.: Friar S., Ferguson J. *Basic Heraldry*, London, 1993, p. 14, 15; Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 52, 53, il. 102.

8 Semkowicz W. *Sfragistyka Witolda*, Kraków, 1931 (atspausta iš *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. 13, 1930), s. 11. Plg. Jonynas I. „Vytauto ženklas“, in: *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, sud. ir įvadą parašė V. Merkys, Vilnius, 1996 (perspausdinta iš 1930 m. *Vairo*), p. 191, 196, 198–200.

9 Zenonas Pechas (Zenon Piech) mano, kad Dvigubas kryžius ir Gediminaičių stulpai tebuvo asmeniniai Jogailos ir Vytauto, taip pat didžiojo kunigaikščio ar karaliaus herbai; Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2003, s. 243–287. Mums atrodo, kad šiuo atveju autorius neteisis. Žr. jo veikalo recenziją – *Lietuvos istorijos metraštis 2006/2*, Vilnius, 2007, p. 183–184 ir kt.

10 Wisner H. *Zygmunt III Waza*, s. 18 ir kt.; idem, *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*, Warszawa, 1995, s. 26–27.

1588 m. Lietuvos mažieji antspaudai su Dvigubu kryžiumi ir Vazų Javų pėdu raitelio skydelyje
The Lithuanian minor seals of 1588 with the Double Cross and the Vasa Sheaf on the knight's shield
LMAVB

GNVS DVX LITVANIE RVSSLÆ PRVSSLÆ SAMOGITLÆ MAZOVLÆ LIVONLÆ ETC ETC. Pirmuoju keli dokumentai antspauduoti 1588 m. sausio 28 ir 29 d., o antrasis, kuris raštinės apyvartoje išliko apie 30 metų, pirmą kartą buvo prispaustas sausio 30 dieną¹¹. Antspaudai iš pirmo žvilgsnio labai panašūs, bet turi vieną esminį skirtumą. Pirmajame raitelis turi skydą su Dvigubu kryžiumi, antrajame – jau su Vazų Javų pėdu. Tai neabejotinai rodė, kas valdo Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Galbūt šį lietuvių akibrokštą ar tiesiog neapsižiūrėjimą pastebėjo pats karalius ir pakancleriui teko skubiai taisyti klaidas. Paminėsime, kad per visą Vazų valdymo laikotarpį buvo išraižyti dar bent šeši mažieji valstybės antspaudai, penkiuose jų pavaizduotas Vazų Javų pėdas¹².

Truoptį kitaip elgtasi su dinastine heraldika Lietuvos valstybės didžiuosiuose antspaudoose. Jau nuo Aleksandro laikų dinastiniai (tėvų) herbai buvo iškeliami į herbų žiedo, kuris ratu juosė Lietuvos Raitelį, viršų¹³. Pradėjus valdyti Žygimantui Vazai ir Lietuvos kancleriu paskyrus Leoną Sapiegą, greičiausiai Vilniaus auksakalys Jonas Dyla-Savičius 1589 m. išraižė nepaprastai didelį tais laikais (95 mm skersmens) didįjį antspaudą su aplink valstybės herbą išdėliotais 12 herbų. Vazų Javų pėdas atsirado garbingoje vietoje, žiedo viršuje, šalia Lenkijos Karalystės Erelio¹⁴.

11 Išsamiau apie tai žr.: Rimša E. „Nowe dane o litewskich pieczęciach państwowych Zygmunta III Wazy“, in: *Litwa w epoce Wazów*, pod red. W. Kriegseisena i A. Rachuby, Warszawa, 2006, s. 163–166.

12 Vieninteliame Jono Kazimiero spaude, išraižytame 1658 m., vietoj Vazų Javų pėdo buvo pavaizduotas heraldinis kryžius. Galbūt tai atsitiko per klaidą, bet Vazų antspaudų tyrinėtojai į tai neatkreipė dėmesio; Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 55, tabl. XXVIII, 112; *Pieczęcie królów i królowych Polski. Tabularium Actorum Antiquorum Varsoviense Maximum, Divisio Prima – „InSimul“*, Warszawa, 2010, s. 107. Žinome per 30 šios rūšies 1658–1668 m. antspaudų. Kryžius gerai matyti, pavyzdžiui, 1659 m. antspaude; LMAVB, f. 147–129, l. 151.

13 Rimša E. „Aleksandro antspaudai – naujas etapas valstybės sfragistikoje“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*. Mokslinių straipsnių rinkinys, sud. D. Steponavičienė, Vilnius, 2007, p. 156–158. Plg. Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby*, s. 104–105.

14 Rimša E. „Nowe dane“, s. 166–169. Įdomu tai, kad 1590 m. išraižyto kito labai panašaus didžiojo antspaudo (*ibid.*, s. 168) piešinys (vaizduojami tik herbai) 1619 m. buvo panaudotas Seimo konstitucijai papuošti; *Constitutio Seymu walnego koronnego Warszawskiego, roku pańskiego MDCXIX*, Wilno, 1619.

1590 m. Lietuvos didysis antspaudas su Vazų Javų pėdu herbų žiede
The Lithuanian major seal of 1590 with the Vasa Sheaf in the ring of coats of arms
LMAVB

Tokia kompozicija išliko iki 1635 metų. Negana to, apie 1620 m. raižant kitą didįjį antspaudą turbūt per klaidą buvo pavaizduoti net du Vazų herbai: vienas – herbų žiede, kitas – raitelio skydelyje¹⁵. Kadangi 1632 m. valdyti pradėjęs Vladislovas Vaza perėmė tėvo antspaudą, legendoje pakeitė tik vardą, tad iš pradžių ir jo antspauduose išliko šis nesusipratimas¹⁶. Palyginti su mažaisiais, šiek tiek vėliau atsiradusių didžiųjų antspaudų legendose rašyta, kad Žygimantas Vaza yra ne tik Lietuvos ir Lenkijos valdovas, bet ir artimiausias Švedijos sosto paveldėtojas bei būsimasis karalius: SIGISMVNDVS TERCIVS DEI GRACIA REX POLONIE MAGNVS DVX LITVANIE RVSSIE PRVSSIE SAMOGITIE MAZOVIE LIVONIE QVE ET CETERA NEC NON REGNI SVECIE PROXIMVS HÆRES ET FVTVRVS REX¹⁷. Apie 1615 m. išraižytame naujame mažajame antspaudu legendos pabaiga buvo šiek tiek pataisyta: NEC NON SVECO(RVM) GOTO(RVM) VANDA(LORVM) HÆRED(ITARIVS) REX ETC¹⁸, ir jau be didesnių korektūrų naudota visuose Lietuvos antspauduose iki Vazų valdymo pabaigos 1668 m., tai yra ir po Olyvos taikos, kai buvo atsisakyta pretenzijų į Švedijos sostą.

Suprantama, valstybės antspaudai nebuvo prieinami kiekvienam krašto piliečiui. Tad bene labiausiai visuomenėje Vazų herbas buvo paskleistas per Lietuvos Didžiosios Kunigaikšt-

Vazų herbas Vilniuje kaldintose Lietuvos monetose: šilinguose, trigrašiuose ir dvidenariuose
The Vasa coat of arms on Lithuanian coins minted in Vilnius: shillings, three-grosz and two-denar coins
Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, [d. 2], Kaunas, 2006, p. 132, 193 ir kt.

tystės monetas. Juolab kad prasidėjus karams pinigų vertė krito, Vilniaus monetų kalykla kaldino vis daugiau menkaverčių monetų¹⁹, jos plačiai pasklido tarp įvairių socialinių sluoksnių. Reikia pripažinti, kad iš pradžių Žygimanto Vazos monetų išvaizda nebuvo išradinga. Bent biloniniai šilingai ir sidabriniai trigrašiai, jo vardu kaldinti nuo 1589 m., mėgdžiojo Stepono Batoro laikų analogiškų nominalų monetas. Steponas Batoras šilingų averse vaizdavo inicialą S (*Stephanus*), ant jo buvo uždėtas Batorų herbas, tą patį darė ir Žygimantas Vaza – ant inicialo S (*Sigismundus*) uždėjo Vazų herbą²⁰. Tas pat pasakytina ir apie trigrašius. Steponas Batoras paskutiniaisiais valdymo metais trigrašių reverse tarp Lenkijos Erelio ir Lietuvos Raitelio vaizdavo Batorų²¹, o Žygimantas Vaza – Vazų²² herbą. Panašiai buvo pasielgta ir su apie 1606 m. atsiradusiomis mažiausiomis naujo nominalo biloninėmis monetomis – Žygimanto Vazos dvidenariais. Jų, kaip ir šilingų, averse vaizduotas inicialas S, ant jo uždėtas Vazų herbas²³.

Vazų Javų pėdas žinomas ne tik valstybės antspauduose ir monetose. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje per archeologinius kasinėjimus rastos kelios smiltainio architektūrinės detalės su jo atvaizdu, greičiausiai sukurtos atstatant pilį po 1610 m. gaisro. Iš jų išsiskiria išpūdinga portalo herbinė dalis, kur po karališkąja uždaraja karūna vaizduojamas Vazų herbas, iš šonų apjuostas Aukso Vilnos ordino grandine²⁴. Kiti rasti architektūros fragmentai sako, kad XVII a. Vazų herbai puošė Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų židinius²⁵, o glazūriniai kokliai – krosnis²⁶. Vazų herbais turėjo būti pa-

15 Diehl E. „Przyczynek do sfragistyki polskiej: Panowanie Wazów“, in: *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. 1, Kraków, 1891, nr 4, kol. 242, tabl. I, 5; Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 42, tabl. XXII, 82; Krawczuk W. *Pieczęcie Zygmunta III Wazy*, Kraków, 1993, s. 34; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 72. Iš čia nurodytų autorių bene vienintelis Edmundas Diehl (Edmund Diehl) nurodė du Vazų herbus.

16 Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 48–49; Цітоў А. *Пячаткі старажытнай Беларусі. Нарысы сфрагістыкі*, Мінск, 1993, c. 134–135; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 87.

17 Rimša E. „Nowe dane“, s. 167.

18 Diehl E. „Przyczynek do sfragistyki polskiej“, kol. 244, tabl. I, 5; Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 42–43, tabl. XXII, 84; Krawczuk W. *Pieczęcie Zygmunta III Wazy*, s. 36; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 74. Žinome per 70 šios rūšies 1619–1632 m. antspaudų. Tik kai kuriuose, kaip pastebėjo Marianas Gumovskis (Marian Gumowski), prie kunigaikščio karūnos valdžios obuolio galima žiūrėti labai smulkiai įrašytus 16–15 (ar 17) metus, pavyzdžiui, 1619 m. antspaudu; Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 787, ap. 1, b. 100.

19 Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, [d. 1], Kaunas, 1993, p. 217.

20 *Ibid.*, p. 184 ir kt., 233 ir kt.; Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, d. 2, Kaunas, 2006, p. 110, 136 ir kt.

21 *Ibid.*, [d. 1], p. 208; d. 2, p. 127.

22 *Ibid.*, [d. 1], p. 297 ir kt.; d. 2, p. 193 ir kt.

23 *Ibid.*, [d. 1], p. 227 ir kt.; d. 2, p. 132 ir kt. Dėkoju kolegai Stasiui Sajauskui už leidimą skelbti jo fotografuotas monetas.

24 *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, ats. red. A. Tautavičius, t. 3, Vilnius, 1995, p. 44–45, il. 264–265; *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, sud. V. Urbanavičius, Vilnius, 2010, p. 139, il. 212; *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje*, sud. D. Avižinis, V. Dolinskas, E. Striškienė, Vilnius, 2010, p. 274–275.

25 *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai)*, Vilnius, 1989, p. 84, il. 122–123; *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, p. 89, il. 126. Plg. žr. židinio rekonstrukciją, *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai*, p. 71.

26 *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai*, p. 294.

Vazų herbas
Vilniaus Žemutinės pilies
radiniuose: portalo herbinė
detalė (apačioje) ir
glazūruotas koklis
(kairėje)

The Vasa coat of arms on
the archaeological finds of
the Vilnius Lower Castle:
armourial portal detail
(below) and a glazed tile
(on the left)

LDKVR

0 1 2 3 4 5 cm

puošta ir daugiau architektūros statinių, ypač bažnyčių, pavyzdžiui, Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios portalas, nes vienaip ar kitaip katalikai Vazos prisidėjo prie jų steigimo arba palaikė didikų fundacijas. Deja, dauguma Vilniaus, ir ne tik jo, rūmų ir bažnyčių, kurių interjere ir eksterjere galėjo būti Vazų heraldikos, iki mūsų dienų neišliko, o kiti iki šiol nėra visuomenei plačiau žinomi.

Bene menkiausiai Vazų herbas eksponuotas knygų grafikoje, nes, kaip matysime, oficialiuose ir proginiuose leidiniuose labiau akcentuoti Abiejų Tautų Respublikos valdovai ir juos simbolizuojantys jungtiniai herbai. Iš tų retų atvejų galima paminėti Trečiąjį Lietuvos Statutą, kurį 1588 m. pradžioje patvirtino Žygimantas Vaza ir kuris dar tais pačiais metais buvo pirmą kartą išspausdintas Vilniuje. Čia Vazų herbas, kaip pagarbos asmeniškai valdovui ženklas, buvo įdėtas šalia Žygimanto Vazos portreto titulinio lapo kitoje pusėje ir dar kartą į vinjetę, kuri atvėrė Lietuvos pakanclerio Leono Sapiegos padėkos žodį valdovui²⁷. Knygų grafikoje Vazų Javų pėdą užgožė kita heraldika, o proginiėje literatūroje jis buvo gerai žinomas. Čia priminsime tik vieną 1589 m. epizodą, susijusį su pirmuoju Žygimanto Vazos atvykimu į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę Vilnių²⁸. Suprantama, daugiausia dėmesio sveikinimų ir kitokiose kalbose buvo skirta Lietuvos Raiteliui ir Lenkijos Erelui. Bet nebuvo pamiršti ir švediški herbai. Vilniuje valdovo garbei buvo pastatyta triumfo arka, viršuje papuošta Lenkijos Karalystės Ereliu su Vazų Javų pėdu ant krūtinės. Buvo pasakytos kelios kalbos²⁹, o viena buvo sukurta specialiai šviesiausiojo karaliaus herbui – Javų pėdai, džiaugiantis jo derlingumu (perkeltine prasme tikėtasi iš naujosios dinastijos gerovės kraštui):

*Tautos laimingos, kurioms dangaus dievybės taip dosniai
Savo ranka išlaidžia dovanas teikia gausias.
Tad karaliui atėjus naujam, laukiam didelio derliaus,
Džiaugiasi žemė, ir vėl vaisiaus sulaukus brandaus.
Didis Karaliau, gyvuok ir mus savo ištekliais džiugink,
Ilgą laiką gyvuok, kiek tik gyvuos ši taika.³⁰*

Dar viena to meto giesmė, parašyta švediška Vilniaus akademijos menų studento, buvo skirta gotų Liūtui, nešančiam Vazų Javų pėdą, ir lenkų Erelui apdainuoti³¹. Tai vienas iš nedaugelio epizodų, kuriame specialiai prisimintas senasis Folkungų herbas.

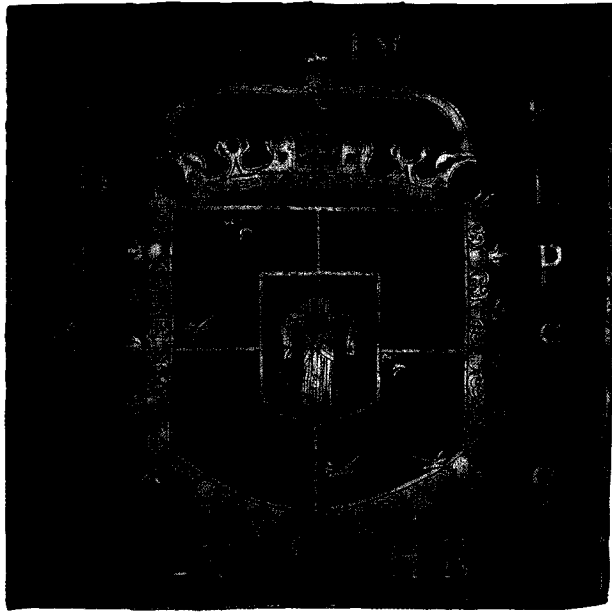
27 *Статут Великого Кня[з]ства Литовского, Вильня, [1588].* Plg.: Lappo I. *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 2: *Tekstai*, Kaunas, 1938, p. 3; Galkus J. *Lietuvos Vytis*, Vilnius, 2009, p. 141. Dar vieną Vazų Javų pėdą galima rasti 1640 m. Vilniuje išspausdintame leidinyje, dedikuotame Vladislavui Vazai (Liškevičienė J. *XVI-XVIII amžiaus knygų grafika. Herbai senosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius, 1998, p. 134, il. 135).

28 Daugiau apie kitus dalykus žr. šiame leidinyje skelbiamame Eugenijos Ulčinaitės straipsnyje.

29 *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, parengė, iš lotynų kalbos išvertė, įvadą ir komentarus parašė E. Ulčinaitė, Vilnius, 2010, p. 149, 193, 195.

30 *Ibid.*, p. 193. Iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaitė.

31 *Ibid.*, p. 229.

Vladislovo Vazos
trimitininkų trimito vėliavėlė
su Vazų Javų pėdu
Abiejų Tautų Respublikos
herbo širdyje

Ladislaus Vasa's trumpet
player's trumpet flag with
the Vasa Sheaf in the centre
of the coat of arms of
the Polish-Lithuanian
Commonwealth

MWP

Po Liublino unijos, kai buvo sukurta Abiejų Tautų Respublika, Lietuvos valstybinėje heraldikoje vis dažniau pasirodydavo keturlaukis skydas su dviem Lenkijos Ereliais (pirmas ir ketvirtas laukai) ir dviem Lietuvos Raiteliais (antras ir trečias laukai) bei valdančios dinastijos herbu širdyje. Ši kompozicija ypač mėgta Lenkijos Karalystėje³². Idėjine prasme Vazų Javų pėdas keturlaukio skydo širdyje reiškė Abiejų Tautų Respubliką, valdomą Vazų giminės. Lietuvoje tokį herbą matome 1590–1591 m. Vilniuje kaldintuose auksiniuose dukatuose, 1619–1620 m. – sidabriniuose, o 1652 m. – ir biloniniuose pusantrokuose³³. 1589 m., kai Žygimantas Vaza pirmą kartą atvyko į Vilnių, Akademijos spaustuvė išspausdino studento Mikalojaus Paco sveikinimo kalbą su šiuo herbu³⁴. Valdovų rūmų teritorijoje archeologų rasti polichrominių koklių fragmentai su Ereliais, Raiteliais ir Vazų Javų pėdu rodo, kad šios rūšies herbai naudoti krosnių koklių puošybai³⁵. Galbūt panašios išvaizdos herbas XVII a. puošė atstatytų rūmų įvažiuojamųjų vartų portalą. Bent kitose rezidencijose, kaip rodo XVI a. pabaigos Marienburgo vidurinės pilies pavyzdys, tokių herbų būta³⁶. Iki mūsų dienų išliko Vladislovo Vazos laikų trimitų vėliavėlių su profesionalų nutapytais Lenkijos, Lietuvos ir Vazų herbais bei valdovo titulo

32 Pirmaisiais valdymo metais Žygimantas Vaza tokį herbą naudojo net Lenkijos Karalystės mažuosiuose antspauduose (Krawczuk W. *Pieczczę Zygmunta III Wazy*, s. 28–29), vienas kitas galėjo būti atspausdintas ir ant lietuviškų dokumentų.

33 Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, [d. 1], p. 293–296, 334, 385–386; d. 2, p. 186–192, 231.

34 Laucevičius E., Vitkauskienė B. R. *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius*, Vilnius, 2001, p. 219, Nr. I.459-2. Manoma, kad herbo vario raižinio autorius buvo Vilniaus auksakalys Jonas Jekelis (Johann Jekel).

35 *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai)*, p. 39, il. 81.

36 Šiuo metu saugomas Marienburgo pilies muziejuje; *Imagines potestatis. Insygnia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim*. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca–30 września 2007 roku, red. J. Trupinda, Malbork, 2007, s. 392, kat. III.3.2. Plg. Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 154.

Vladislovo Vazos laikų
Lietuvos didysis antspaudas
su Švedijos Trimis karūnomis
herbų žiede

The Lithuanian major seal with
the Swedish Three Crowns
in the ring of coats of arms
during the reign of
Ladislaus Vasa

LMAVB

inicialiais³⁷. Turint galvoje, kad Vladislovas Vaza daug kartų lankėsi Lietuvoje, rezidavo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose Vilniuje, miestiečiai ir sostinės svečiai turėjo jas matyti, nes trimitininkai priklausė valdovo dvaro ceremonialui³⁸.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės heraldikoje labai retai naudotos Švedijos karalystės Trys karūnos. Lenkijoje daugumoje Vazų laikų sosto (majestotinių), didžiųjų ir net kai kurių mažųjų antspaudų herbų žiede viršuje iš dešinės (heraldiškai) pavaizduotos Švedijos Trys karūnos³⁹, o pas mus, kaip minėta, šioje vietoje paprastai vaizduojamas Vazų Javų pėdas. Švedijos Trys karūnos lenkiškuose antspauduose greičiausiai bus susijusios su iš pradžių Žygimanto Vazos naudotu titulu, antspauduose prasidedančiu tokiais žodžiais: SIGISMVNDVS III DEI GRATIA REX POLONIAE ET DE(SIGNATV)S SVECLAE MAGNVS DVX LITVANIAE. Pasak Voicecho Kravčuko (Wojciech Krawczuk), toks titulus sulaukė lietuvių pasipriešinimo, nes jame iš antros į trečią vietą buvo nustumtas „Lietuvos didžiojo kunigaikščio“ (*magnus dux Litvaniae*) titulus⁴⁰. Gal ir taip, nes jau 1588 m. vasarį švediški titulai Lenkijos mažuosiuose antspauduose buvo perkelti į legendos pabaigą⁴¹, tiesa, Trys karūnos Lenkijos svarbiausiuose antspauduose išliko iki Jono Kazimiero valdymo pabaigos.

37 *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, Warszawa, 1995, s. 258, il. IV.27; Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 162; *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, p. 201, il. 298.

38 Żukowski J. „Arte et Marte. Wileńskie bramy triumfalne Władysława IV“, in: *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, vol. 2: MMXI, comparavit M. Striška, Vilnae, MMXII, p. 267 ir kt.

39 Krawczuk W. *Pieczczę Zygmunta III Wazy*, s. 24, 26, 27; *Pieczczę królów i królowych Polski*, s. 62, 64, 65, 83, 84, 103.

40 Krawczuk W. *Pieczczę Zygmunta III Wazy*, s. 18.

41 *Ibid.*, s. 29 ir kt.

Lietuvoje Trys karūnos herbu žiede atsirado tik 1635 m., kai flamandų kilmės Vilniaus auksakalys Jonas Trilneris (Hanus Trilner) Vladislovui Vazai išraižė naują didįjį antspaudą⁴². Jos išliko ir Jono Kazimiero antspauduose, nes šis naujo didžiojo antspaudo negamino ir tik legendoje pakeitė brolio vardą į savo⁴³. Šiandien sunku pasakyti, ar Tris karūnas J. Trilneris nusižiūrėjo iš savo paties dar 1617 m. išraižyto Lenkijos Karalystės didžiojo antspaudo⁴⁴, ar jas liepė įdėti pats valdovas, paaštrėjus kovai dėl švedų sosto⁴⁵. Vilniaus auksakalys neužmiršo ir dinastinės (šeimų) heraldikos. Jis Vazų Javų pėdą iš herbu žiedo nuleido į apačią prie valstybės herbo ir įteikė dešiniajam valstybės herbo skydininkui angeliukui. Kitoje pusėje kitam angeliukui davė skydą su juosta (Vladislovo motinos Onos Habsburgaitės herbas). Vazų Javų pėdas ir juosta simbolizavo ne tik tėvus, bet ir dvi Europoje gerai žinomas dinastijas: Vazų ir Habsburgų⁴⁶. Tačiau jei grįšime prie Švedijos Trijų karūnų, jos, kaip savarankiškas herbas, į Lietuvos valstybės oficialiąją heraldiką pateko tik tą vienintelį kartą.

Vis dėlto pretendentas į Švedijos sostą Žygimantas Vaza greitai rado kitų būdų, kaip viešajame gyvenime plačiau parodyti Švedijos Tris karūnas ir net Folkungų Liūtą. Jis pirmasis, jei nepaisysime nedrąsaus Žygimanto Augusto bandymo, įvedė valdovo raštinės antspaudą (lenk. *pieczęć pokojowa*). Jį saugojo valdovo sekretorius. Esmė ta, kad valdovui, jei norėdavo skubiai spręsti kasdienius valstybės reikalus, iki tol tekdavo kreiptis į Lenkijos ir Lietuvos kanclerius ar pakanclerius, kad antspaudais pažymėtų siunčiamus raštus. Greitai rasti šiuos pareigūnus, kadangi jie rezidavo ne valdovo rūmuose, ne visada pavykdavo, o ką jau kalbėti apie Lietuvos dignitorius, kurių kartais Lenkijoje nebūdavo. Pasirodžius valdovo Žygimanto Vazos raštinės antspaudui viešojoje erdvėje, kilo didžiausia diskusija dėl jo galios. Kritikuotas net antspaudo dydis, nes iš pradžių jis prilygo Lenkijos mažiesiems antspaudams. Jau Žygimanto Vazos laikais naujojo raštinės antspaudo naudojimą valstybės viešuosiuose reikaluose svarstė keli seimai, jis buvo įrašytas net į valdovų rinkimų sutartis (*Articuli pactorum conventorum*)⁴⁷. Mums šie antspaudai taip pat svarbūs, nes jais buvo antspauduojami įvairaus pobūdžio raštai Lietuvos pareigūnams. Yra net manančiųjų, kad vienas valdovo raštinės antspaudas buvo specialiai skirtas Lietuvai⁴⁸. Labai tuo abejotume, bent neradome nė vieno valdovų raštinės antspaudo, kuriuo būtų tvirtinta tik lietuviška medžiaga. Visais antspauduoti abiejų kraštų dokumentai.

42 Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 49, tabl. XXIV, 97; idem, „Wileńska szkoła medaljerska w XVI i XVII wieku“, in: *Ateneum wileńskie*, r. 6, 1929, z. 1–2, s. 82, 85; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 88. Geras antspaudas skelbtas: Rimša E. *Heraldika*, p. 43, il. 75; Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 167.

43 Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 54–55, tabl. XXVIII, 110; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 104–105.

44 Gumowski M. „Wileńska szkoła medaljerska“, s. 85. Jono Trilnerio valdovui Žygimantui Vazai 1617 m. išraižytą antspaudą pirmaisiais valdymo metais naudojo ir pastarojo sūnus Vladislovas Vaza; Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 39–40, 47, tabl. XX, 75, XXIII, 92.

45 Wisner H. *Władysław IV Waza*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1995, s. 80–82, 90–93 ir kt.

46 Nuo 1635 m. skydininkams įteikti giminių (dinastijų) herbai ir kiti su valdančiu asmeniu susiję pareigybiniai ženklai, monogramos tapo didžiųjų ir neretai mažųjų antspaudų atributu. Išliko iki XVIII a. pabaigos.

47 Išsamiau apie tai žr. Krawczuk W. *Pieczęcie Zygmunta III Wazy*, s. 6–10. Paskutinį kartą apie valdovo raštinės antspaudo naudojimą rašyta 1764 m., valdovu renkant Stanislovą Augustą Poniatovskį; *Volumina legum, przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane*, t. 7, Petersburg, 1860, s. 99.

48 Krawczuk W. *Pieczęcie Zygmunta III Wazy*, s. 8.

Devynių dalių jungtinis herbas Žygimanto Vazos 1596 m. raštinės antspaudė ir superekslibrise
The nine-part joint coat of arms of Sigismund Vasa in the office seal of 1596 and in the super-exlibris
AGAD

Kita valdovo raštinės antspaudų naujovė – pirmą kartą valstybinėje heraldikoje pasirodęs trisluoksnis daugialaukis skydas, sudarytas iš devynių ir net dešimt herbu. Didžiausiame apatiniame keturių laukų skyde pakaitomis pavaizduoti du Lenkijos Ereliai (pirmas ir ketvirtas laukai) ir du Lietuvos Raiteliai (antras ir trečias laukai), ant jo uždėtame panašios išvaizdos mažesniame viduriniame skyde tokiu pačiu principu išdėliotos Švedijos Trys karūnos ir Folkungų Liūtai, o herbo širdyje – Vazų herbas, Vladislovo ir Jono Kazimiero laikais kartais perskeltas skydas su Vazų Javų pėdu ir Habsburgų juosta. Šiuo herbu Žygimantas Vaza, o vėliau ir jo sūnūs – Vladislovas ir Jonas Kazimieras – siekė įprasminti save kaip Vazų dinastijos Lietuvos didžiųjų kunigaikščius ir Lenkijos karalius, taip pat turinčius prigimtinę teisę (pretenziją) į Švedijos sostą. Pirmą kartą toks herbas pasirodė Žygimanto Vazos raštinės antspauduose 1588 m. ir išliko iki Vazų valdymo pabaigos⁴⁹. Tas pats pasakytina ir apie kai kuriuos Žygimanto Vazos bei Jono Kazimiero signetus, kuriais buvo antspauduojama asmeninė į abu kraštus siunčiama korespondencija⁵⁰. Be raštinės antspaudų ir signetų, daugialaukį skydą, sudarytą iš devynių herbu figūrų, galima rasti 1611 ir 1621 m. Žygimanto Vazos medaliuose⁵¹, Abiejų Tautų Res-

49 Diehl E. „Przyczynek do sfragistyki polskiej“, in: *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. 1, Kraków, 1892, nr 1–2, kol. 284, fig. 11; nr 3, kol. 331, 333, fig. 12, 15; Gumowski M. *Pieczęcie królów polskich*, s. 43–45, 50–51, 55–56, tabl. XXII, 87–89; XXV, 101; XXIX, 113, 114; Krawczuk W. *Pieczęcie Zygmunta III Wazy*, s. 41–46; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 76–79, 92, 108–109.

50 Krawczuk W. *Pieczęcie Zygmunta III Wazy*, s. 47; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, s. 81, 110, 111, 116.

51 Pirmąjį nukaldino Vilniaus auksakalys Jonas Trilneris (Gumowski M. „Wileńska szkoła medaljerska“, s. 83; *Lietuva medaliuose. XVI a.–XX a. pradžia*, sud. V. Ruzas, Vilnius, 1998, p. 18), antrąjį – Dancigo auksakalys Samuelis Amonas (Samuel Ammon) (Stahr M. *Medale Wazów w Polsce 1587–1668*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1990, s. 81, il. 41). Nors antrasis kaldintas ne Lietuvoje, apie jį turėjo žinoti bent valdančiojo elito atstovai.

„Antilietuviška“ herbų kompozicija Žygimanto Vazos Vilniuje kaldintuose dukatuose ir jo mirties proga Vilniuje išleistame leidinyje

The “anti-Lithuanian” coat of arms composition on Sigismund Vasa’s ducats minted in Vilnius and in the publication released in Vilnius to commemorate his death

Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, [d. 2], Kaunas, 2006, p. 217
Liškevičienė J. *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika. Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius, 1998, p. 127, il. 125

publikos seimų konstitucijose⁵², knygų supereklibrisuose (nebūtinai valdovų bibliotekų)⁵³, ceremonialinėse trimitininkų vėliavėse⁵⁴, knygų grafikoje⁵⁵, buities reikmenyse⁵⁶ ir daugelyje kitų dalykų⁵⁷, vienaip ar kitaip simbolizuojančių Vazas kaip Lenkijos, Lietuvos ir Švedijos valdovus⁵⁸.

Verta paminėti dar vieną, sakytume, antilietuvišką, herbų kompoziciją, kurią 1615–1622 m. tarp turtingų krašto gyventojų skleidė Vilniuje kaldintos ypač meniškos trijų, penkių ir net dešimties dukatų auksinės monetos. Keturlaikio skydo pirmame lauke vaizduotas Lenkijos Erelis, antrame – Švedijos Trys karūnos, trečiame – Lietuvos Raitelis, ketvirtame – Folkungų Liūtas, o širdyje – Vazų Javų pėdas, nors jų legendose iš pradžių rašyta tik SIGISMUNDUS III DEI GRATIA REX POLONIAE MAGNVS DVX LITVANIAE (dauguma žodžių sutrumpinti), nuo 1621 m. – ir kiti titulai (švediškai) legendos pabaigoje⁵⁹.

Šią kompoziciją, kur Lietuvos Raitelis iš antros vietos nustumtas į trečią, ypač mėgo savo antspauduose vaizduoti karaliai Vladislovas ir Jonas Kazimieras Vazos, abu save titulavę tik Lenkijos ir Švedijos princais (PRINCEPS POLONIAE ET SVECLAE)⁶⁰. Įdomu tai, kad Vladislovas savo, kaip karaliačio, antspaudą Lietuvoje naudojo iki 1635 metų. 1632 m. gegužės 15 d. jis užantspaudavo laišką Trakų žemės teismo teisėjui Povilui Tiškevičiui, kai pranešė jam apie tėvo Žygimanto Vazos mirtį ir pareiškė, kad viliasi iš Tiškevičiaus tokios pačios paramos ir ištikimybės, kokią šis rodė velioniui valdovui⁶¹. Išrinktas karaliumi, jis dar bent trejus metus šiuo antspaudu tvirtino laiškus ir raštus įvairiems Lietuvos pareigūnams, rašytus 1633 m. gurguolėje prie Smolensko, 1634 m. prie Bialos, 1635 m. iš Varšuvos⁶². Galbūt iki tol valdovas Vladislovas Vaza neturėjo savo raštinės antspaudu, nes ankstyviausias žinomas, sprendžiant iš jame įrašytos datos, buvo išraižytas 1635 metais. Be to, jame buvo pasirinktas tas pats, kaip ir karaliačio antspaudė, herbų eiliškumas (Lenkija, Švedija, Lietuva), nors legendoje švediškai titulai buvo nukelti į pabaigą⁶³. Reikia pasakyti, kad ir visi Vladislovo Vazos signetiniai antspaudai turėjo jungtinį herbą su taip pat išdėstytomis figūromis⁶⁴. Vėliau ši „antilietuviška“ heraldika pateko į Vladislovo Vazos medalį, kurį nukaldino, spėjama, Vilniaus auksakalys Jonas Trilneris⁶⁵, taip pat į knygų grafiką⁶⁶.

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima tvirtinti, kad labiausiai kaip savarankiškas simbolis buvo eksponuojamas Vazų dinastijos Javų pėdas (vaza). Jį randame Lietuvos mažųjų antspaudų raitelio skydelyje, didžiųjų antspaudų herbų žiede, Lietuvos statutuose, monetose įkomponuotą į Žygimanto Vazos inicialą S ir kaip Vazų herbą tarp Lenkijos Erelis

52 *Orly nasze. Orzeł Biały w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej / Our Eagles. The White Eagle in the Collections of the Jagiellonian Library*, oprac. G. Stepień [ir kt.], red. M. Rokosz, Kraków, 1996, s. 155, il. 51; Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 141.

53 Laucevičius E. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius, 1976, p. 56, il. 182–184; Kisarasauskas V. *Lietuvos knygų ženklai 1518–1918*, Vilnius, 1984, p. 51–52, il. 143–144; Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 160.

54 Rimša V. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karinės vėliavos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai*, sud. R. Černius, Vilnius, 2006, p. 24–25. Plg.: *Orzeł i trzy korony. Sąsiedztwo polsko-szwedzkie nad Bałtykiem w epoce nowożytniej, XVI–XVIII w.* Wystawa 8 kwietnia–7 lipca, Warszawa, 2002, s. 141–142, kat. II.26.

55 Liškevičienė J. *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 128, il. 126; idem, *Mundus emblematum. XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius, 2005, p. 152–153. Toks herbas papuošė garsios Elzevirų leidyklos „Respublik“ serijoje 1642 m. išleistas knygos apie Lenkiją, Lietuvą, Prūsiją ir Livoniją titulinį lapą; Vladimirovas L. *Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius*, Vilnius, 1979, p. 233–234; Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 161; *Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose*. Lietuvos tūkstantmečio programos parodos katalogas, Taikomosios dailės muziejus, Vilnius, 2009 m. liepos 5–spalio 4 d., sud. A. Tamulynas, B. Verbiejūtė, Vilnius, 2009, p. 123, il. 10.

56 *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai*, p. 48.

57 Galkus J. *Lietuvos Vytis*, p. 155–157. Jį naudojo ne tik valdovai, bet ir kiti Vazų šeimos nariai. Pavyzdžiui, herbas su Lenkijos ir Lietuvos, Švedijos bei tėvų herbais skydo širdyje buvo pavaizduotas gobeleniniame audinyje, priklausiusiame Žygimanto Vazos dukteriai Onai Kotrynai Konstancijai; *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai*, p. 96; Jedzinskaitė-Kuizininė I. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų gobelenai*, Vilnius, 2011, p. 68, 69.

58 Paminėsimė, kad šis herbas nuo 1589 m. buvo naudojamas ir Lenkijos Karalystės mažuosiuose antspauduose; Diehl E. „Przyczynek do sfragistyki polskiej“, in: *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. 3, Kraków, 1896, nr 3, kol. 112–113, fig. 2–3; Gumowski M. *Pieczczę królów polskich*, s. 40–41, 48, 54, tabl. XXI, 78–80; XXIV, 94, 95; XXVII, 108; Krawczuk W. *Pieczczę Zygmunta III Wazy*, s. 30–32; *Pieczczę królów i królowych Polski*, s. 68–70, 85, 86, 102. Kartkartėmis jie pasirodydavo ir ant lietuviškų dokumentų. Pavyzdžiui, juo antspauduotas 1605 m. Žygimanto Vazos iš Krokuvos siųstas laiškas Lietuvos kancleriui Leonui Sapiegai (Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 363, k. 22°), 1627 m. raštas kariuomenės vadams dėl pagėbusių valdinių grąžinimo Rečycos pavieto vėliavininkui Mikalojui Judickiui (LVIA, f. 1282, ap. 5, b. 149, l. 1) ir kt.

59 Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, [d. 1], p. 335–349; d. 2, p. 217–221.

60 *Pieczczę królów i królowych Polski*, s. 97, 98, 117. Ankstyviausias karaliačio Vladislovo antspaudas datuojamas 1619 metais.

61 1632 m. karaliačio Vladislovo antspaudas, in: LMAVB, f. 31–234, l. 2°.

62 1633 ir 1634 m. Vladislovo Vazos antspaudai, in: LMAVB, f. 43–23530; f. 207–3066. 1635 m. antspaudas, in: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. 3, koperta 3a, s. 54.

63 Diehl E. „Przyczynek do sfragistyki polskiej“, in: *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. 3, nr 3, kol. 113–114; Gumowski M. *Pieczczę królów polskich*, s. 50; *Pieczczę królów i królowych Polski*, s. 91. Spaudė įrašyta 1635 m. data M. Gumovskiui leido spėti, jog tai ne pirmas valdovo raštinės antspaudas, bet greičiausiai taip nėra.

64 *Pieczczę królów i królowych Polski*, s. 93–95.

65 *Lietuva medaliuose*, p. 71. Tokį patį herbą Vladislovo Vazos ir Marijos Liudvikos vestuvių medaliu 1646 m. panaudojo Dancigo auksakalys Johanas Henas (Johann Höhn); *ibid.*, p. 94. Pasak Stasio Sajausko, Vladislavui ir Jonui Kazimierui Vazoms būtina priskirti dar du medalius, kuriuos kiti autoriai klaidingai vadina portugalais; Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, [d. 1], p. 350, 352.

66 Pavyzdžiui, Žygimanto Vazos mirties proga Vilniaus akademijos spaustuvė 1632 m. išleido leidinį su šiuo herbų; Liškevičienė J. *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 127, il. 125. Kitame tos pačios spaustuvės leidinyje, dedikuotame Plocko ir Vroclavo vyskupui Karolui Ferdinandui Vazai, buvo išspausdintas puikus Konrado Getkės (Conradt Götke) vario raižinys su vyskupo portretu ir aptariamu herbų; *ibid.*, p. 138, il. 141; Liškevičienė J. *Mundus emblematum*, p. 193.

1628 m. karaliaičio Vladislovo ir 1635 m. valdovo Vladislovo Vazos raštinės antspaudai
Office seals of Prince Ladislaus (1628) and King Ladislaus Vasa (1635)

AGAD

ir Lietuvos Raitelio, o ką jau kalbėti apie Javų pėdą (vazą), naudotą valdovo apartamentams Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose Vilniuje, bažnyčioms ir kitiems statiniams, vienaip ar kitaip susijusiems su Vazų veikla, papuošti. Vazų herbas mėgtas vaizduoti ir keturlaikio skydo, sudaryto iš dviejų Lenkijos Erelių ir dviejų Lietuvos Raitelių, širdyje. Šiuo atveju jis simbolizavo Vazas, kaip Abiejų Tautų Respublikos valdovus, panašiai kaip Vazų Javų pėdas raitelio skyde – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovus. Daug rečiau nei Lenkijoje kaip savarankiškas herbas naudotos Švedijos karalystės Trys karūnos, galima sakyti, žinomos vieninteliame Lietuvos didžiajame antspaude, išraižytame 1635 m. Vilniaus auksakalio J. Trilnerio. Tas pats pasakytina ir apie Folkungų Liūtą. Lietuvos valstybės heraldikoje didžiausia Vazų atnešta naujovė – trisluoksnis skydas su Lenkijos ir Lietuvos herbais apatiniajame skyde, Švedijos – viduriniame ir dinastijos herbais širdyje. Jis atsirado 1588 m. Žygimanto Vazos raštinės antspauduose ir įvairiais pavidalais išliko iki Vazų valdymo pabaigos. Toks jungtinis herbas rodė, kad Vazos yra Lenkijos karaliai ir Lietuvos didieji kunigaikščiai, taip pat turintys paveldėjimo teisę (pretenziją) į Švedijos sostą. Dar vienas herbų komponavimo „antilietuviškas“ būdas, kur į antrą vietą buvo iškeltos Švedijos Trys karūnos, o Lietuvos Raitelis nustumtas į žemesnę trečią lauką, pirmiausia atspindėjo ne valstybės, o pačių Vazų švedišką ambicijas. Jis Lietuvoje naudotas retai.